

Історія психології

КОНЦЕПТ ДОСВІДУ В ІНДИВІДУАЛЬНІЙ ПСИХОЛОГІЇ АЛЬФРЕДА АДЛЕРА

Анатолій А. ФУРМАН

Copyright © 2012

Постановка суспільної проблеми. Актуальність розгляду досвіду у структурі психологічної конституції людини підпорядкована поменклатурі емпіричних знань, світоглядних уявлень суб'єкта про середовище і про закони його уособленого існування в ньому. Людина неподільно пов'язана із соціальними інститутами, живе за правилами і нормами конкретного суспільства, є його "атомарною" складовою. Одержані особистістю знання і досвід про закономірності матеріалістичного світу спричиняють її цільові установки, поведінкові орієнтації, суспільні диспозиції, продуктивність діяльності, психокультурну зрілість у цілому [2; 11]. Досвід кожної особи як суб'єкта життєдіяльності є основою для проектування свого життя та ефективної реалізації нею власного психодуховного потенціалу. Оптимальне використання ресурсів напрацьованого досвіду спонукає її до самовдосконалення, смислово збагачує повсякдення та окреслює сенс буття.

Робота першочергово має **надзавдання** висвітлити основні наукові концепції видатного німецького психолога *Альфреда Адлера* (1870–1937) у їх залежності від досвіду суб'єкта, спроектувати зміст індивідуальної психології на проблематику впливу попередньо отриманих знань на його життєдіяльність. Дослідження досвідних структур особистості та їх ролі у її буденному житті посідає важливе місце в сучасному філософсько-психологічному дискурсі. Систематизація знань, рефлексія норм, умінь і цінностей, здобутих протягом

Альфред АДЛЕР
(1870–1937)

життя, у форматі індивідуального досвіду, розширює поле наукового розуміння феномену особистості, рушіїв її діяльності, соціальної значущості її міжособистих стосунків, а відтак указує дорогу до пізнання *психодуховної сутності людини*.

Мета статті – дослідити індивідуальний досвід людини як специфічний матеріал у формуванні соціально зрілої і психодуховно здорової особистості, виявити узалежнення поведінкових реакцій і вчинкових дій, заснованих на досвідних знаннях-спроможностях, на способі життя і продуктивності її соціальної самореалізації.

Основні завдання дослідження:

- 1) здійснити теоретичний аналіз психологічного змісту структури свідомого досвіду усупільненого індивіда, спираючись на принципи, концепти та єдності індивідуальної психології;
- 2) обґрунтувати життєву досвідну активність із позицій індивідуального підходу до особистості як цілісної самодостатньої сутності;
- 3) охарактеризувати основні конструкти особистості в індивідуальній теорії, визначити їх залежність від її загальної досвідної стратегії повсякденного життєзреалізування.

Сутнісний зміст дослідження. Головна мета теоретичних моделей індивідуальної психології – слугувати благодатним і корисним орієнтиром для людини на шляху видозміни її в напрямку більшого психологічного здоров'я та розумної поведінки. Водночас відомо, що поведінкові акти залежать від звичних для особистості типів реагування на фактори зов-

нішнього середовища, що вказує на досвідну опосередкованість її діяльності, спілкування, вчинків. Саме тому цілком закономірно індивідуальна психологія приділяє велику увагу вивченню *особистісного досвіду* як найважливішого чинника людського життя. Заснований на теоретико-прикладних дослідженнях А. Адлера та його послідовників, *індивідуальний підхід до людини* керується принципами цілісності, неподільності особистісних характеристик, органічної єдності її душевних і тілесних рис [1; 13]. Ситуаційний перебіг життя й актуалізований досвід конкретної особи, співвідносячись із соціальними домаганнями, у взаємодоповненні визначають спрямованість розвитку її як особистості у різнобарвній тканині суспільних відносин. Послідовне зростання особистості, її самовдосконалення пов'язані головню із процесами адаптації, інтеграції законів, норм і правил довкілля у свідомість, із психокультурною ідентифікацією у просторово-часовому лоні соціалізації. І тут досвід має вирішальне значення у *самовизначенні людини*, зорієнтовує її прагнення до досконалості як чинника духовної зрілості, спрямовує повсякденну поведінку, спричиняє її особистісну самодостатність як саморефлексивної субстанції із Я-центром, спонукає до повновагомого зреалізування власного психодуховного потенціалу.

1. ДИНАМІКА СТАНОВЛЕННЯ ДОСВІДУ В НАУКОВИХ УЯВЛЕННЯХ, ЙОГО ВИЗНАЧЕННЯ І ХАРАКТЕРИСТИКА

Індивідуальна психологія першочергово ставить за мету вивчення людини як єдиного саморегулятивного організму. Її фундатором, як окремого напрямку *психологічної науки*, є А. Адлер, котрий вважав, що жоден прояв життєвої активності людини немає підстав розглядати ізольовано від її складного внутрішнього світу. Термін “*individuum*” означає “неподільний, цілісний”, тобто мовиться про сутність особистості, яка є цілісністю, передусім взаємозв'язку між мозком і тілом людини, її психічною і духовною енергією-активністю [див. 14, с. 165].

На сьогодні постулати індивідуальної психології широко використовуються соціально-когнітивним напрямом сучасної науки, ідеї її фундатора істотно вплинули на розвиток клінічної та гуманістичної гілок психології. Концепція неподільності людини і соціуму підкреслює суспільні детермінанти розвитку і

становлення особистості [9]. Закцентування уваги на особливостях соціального інтересу як базового критерію психічного здоров'я спричинило виникнення *концепції ціннісних орієнтацій у психотерапії*. Обґрунтування А. Адлером доусвідомлюваних, ірраціональних процесів стимулювало формування *его-психології* [12; 13]. Тематична проблематика названого напрямку психології мала безпосереднє відношення до вирішення питань спроможностей і можливостей людини самій творити власну долю, долати примітивні спонукання в боротьбі за більш сприятливе життя, вдосконалювати себе і довкілля шляхом самопізнання. І все ж безперечним є той факт, що його тематизми і концепти безпосередньо (психозмістовно) пов'язані із *системою людського досвіду*. Сукупність явних і неявних знань, отриманих у повсякденній й по-різному опрацьованих на життєвому шляху, зумовлює не лише її зовнішній статус як особистості певного соціуму, а й визначає повноту самовираження і самоствердження як суспільної і водночас духовної істоти.

Теорія і похідні від неї практики індивідуальної психології обстоюють першочергово *ідею “оздоровлення” душевних станів людини*, модель структурованості її свідомості і підсвідомих проявів діяльності як цілісного феномену, що мають конструктивний вплив на сучасні системи психологічного знання. Е. Фромм, К. Хорні, Г.С. Салліван широко застосовували у власних теоріях *адлерівську концепцію* визначальної ролі соціальних сил у розвитку особистості. Г. Олпорт, А.Г. Маслоу, Р. Мей віднайшли у виокремленні вольових і творчих аспектів індивіда новітнє звучання, що сприяло створенню ними самобутніх психологічних теорій особистості. Філософські у змістовленні буття і потягу до самовдосконалення, започатковані А. Адлером, збагачені роботами В. Франкла та А. Елліса. Концепції індивідуальної психології благодатно вплинули на методи *гештальттерапії*, що описані в сучасних версіях символ-драми; продуктивно задіяні в дослідженнях клінічної та диференціальної психології, у визначенні ціннісно-орієнтаційних детермінант ефективності психотерапії [див. 13; 17; 18].

Одним із засадничих положень теорії А. Адлера є *постулат про внутрішнє устремління людини до цілі*, точніше – до загальної мети. Для пояснення поведінки індивіда, його психічних реакцій, думок і почуттів потрібно перш за все знати кінцеву мету, якої він прагне, тому що “будь-яке душевне явище, якщо воно

повинно допомогти нам зрозуміти людину, може бути осмислено й досягнуто як потяг до цілі” [2, с. 19]. Прагнення, котрі найчастіше не усвідомлюються особою, врешті-решт визначають і спрямовують усі її вчинки, створюють так звану стратегічну “лінію життя” чи “життєвий стиль”. Відтак зрозуміти людину – означає розпізнати, інтуїтивно відчувати *головну лінію її життя* як самодостатньої особистості і ту стратегічну мету, що прихована за нею.

Індивідуальна психологія методологічно прагне поглибити знання про людину шляхом вивчення *ставлення особистості* до своїх соціально визначених завдань. Лише та лінія поведінки, яка дає вичерпне уявлення про соціальну активність конкретної особи, про єдність її персональних домагань і вимог суспільного довілля, здатна відкрити психологу її характер, нахнення, тілесні і духовні бажання, перші дитячі спроби протистояти зовнішньому світу, формовияв і намагання їх подолати силою власної волі. Більше того, стиль життя можна відстежити аж до джерел становлення у людини власного “Я”. Саме в найбільш ранні дні дитинства потенційна особистість помилково і безрозсудно продукує власні схеми і моделі поведінки, формує свої споглядално-досвідні цілі і життєвий план, котрим буденно слідує. При цьому взірцями для неї будуть усі можливі варіанти досягнення успіху і приклади інших переможців [2]. Отож довоколишня культура поведінки і вчинення визначає соціально прийнятні рамки поведінки, скеровує всі діяння особистості у взаємовигідні сфери повсякденного практикування, що в змозі надати їй та людському загалу оптимальний результат їхньої співпраці.

Окреслена первинна лінія поведінки, яку дитина застосовує на рівні підсвідомих імпульсів, але фундаментального значення якої ще не розуміє, має місце у щохвилинному реагуванні на чинники зовнішнього середовища і внутрішнього світу. Всі потяги і бажання, коло думок, інтересів, асоціацій, надій, очікувань і тривог співвідносяться з “умоглядною” моделлю *динамічного реагування* – усталеного шаблону чи стандарту взаємодії з довкіллям, з якого джерелять спонукальні чи гальмівні механізми і світоглядна модель у цілому. Тому будь-яка подія видозмінюється до тих пір, поки не дасть позитивного ефекту і не буде відповідати першопочатку особистості – привласненій з дитинства стратегічній лінії її актуальної поведінки [1; 2].

Вочевидь сприйняття людиною певної інформації залежить від особистісних властивостей її психічної активності, хоча вся інформація не може дійти до її свідомості через недосконалість аналізаторів, вибірковість матеріалу, зважаючи на ступінь мотивованості чи зацікавленості нею, мимовільності уваги, стомлюваності і багато чого іншого. Нагальні відомості про світ фільтруються шляхом логічного аналізу, вибору найсуттєвіших ознак, свідомою інтерпретацією і частковим запам’ятовуванням. Можливості пам’яті також обмежені, що й призводить до неможливості об’єктивної оцінки навколишніх реалій [12]. Висловлення (вербалізація), подальше сприйняття і розуміння інформації частково видозмінюють не тільки зовнішню форму, а й можуть бути реінтерпретовані, що зумовлює втрату її епістемної суті, засадничого змісту. Дуже добре запам’ятовується лише емоційно насичена інформація, тому саме вона стає одним з найважливіших чинників формування світобачення, світорозуміння особи [11]. Всі знання про світ, одержані у процесі життєдіяльності, слугують основою загального досвіду людини, визначають неповторність її реагування на ситуації, явища, фактори зовнішнього середовища. Натомість мимовільне відтворення інформації має несвідомий характер, діє на рівні інтуїції чи вгадування, хоча все ж підпорядковується загальній структурі напрацьованого особистісного досвіду.

Досвід – це сукупність знань, умінь, норм, цінностей і смислообразів, які здобуваються людиною упродовж життя, застосовуються нею на практиці [10, с. 382]. Він містить увесь *психологічний матеріал*, необхідний для самопобудови її як особистості, структурує і систематизує його у загальну картину власного, індивідуального світобачення. Досвід – це також уся “*тканина*” *чуттєвих сприймань*, що створюється нею у процесі взаємодії із природою і суб’єктивним довкіллям, оформляється у вигляді знань про матеріалістичний і духовний світи [10]. Звідси походить виняткове значення системи особистого досвіду індивіда для перебігу життєдіяльності та його особистісного розвитку. Яскравим прикладом тут є *амнезія*, за якої людина втрачає власну індивідуальність, перестає бути унікальним феноменом, що не схожий на інші внаслідок втрати особистісного досвіду. І хоч за даного захворювання досвід виявляється в несвідомих реакціях особи на світ, усе ж вони характеризують особливості

її психологічної конституції винятково на рівні активізації базових форм суб'єктної активності.

У сучасних психологічних дослідженнях, які засновані на індивідуальному підході до вивчення проблематики досвіду в житті людини, синтезуються класичні та інноваційні системи розуміння рис і властивостей індивіда, що класифікуються як новітні структурні моделі особистості. Скажімо, Т.М. Буякас, апелюючи до систем гештальтпсихології і герменевтики, висуває гіпотезу про *самозабуття як спосіб розкриття (народження) нового досвіду* [5]. Для аргументованого введення в науковий обіг подібних конструктів психічної активності індивіда потрібно повно занурити його як суб'єкта в поточну ситуацію повсякдення, тобто максимально сфокусувати його увагу на тому, що відбувається "тут і тепер". У вирішенні цього питання найзрозуміліший Л.С. Виготський: для свого особистісного і духовного розвитку людині необхідні спеціальні штучні пристрої (засоби пристосування) – *знакові системи* [6]. Саме у процесі взаємодії з ними вона оволодіває власними психічними процесами й оптимально розвивається, здобуваючи неоціненний з матеріальних позицій новий особистісний досвід. Інакше кажучи, починає виконувати інструментальну функцію власного буття – віднаходить нове, невідоме, непізнане, творить світ і саму себе. Так відбувається становлення "можливого" на рівні людини як особистості із перспективою її розвитку і самореалізації.

У цьому аналітичному контексті слушною видається паралель з індивідуальним підходом до вивчення людини: має місце взаємозалежність перспективного життєвого стилю як вищої планки людських домагань і "відкриттям" себе у сьогоденні як народженні нового досвіду, оновленого сенсу, прозріння. А. Адлер указував, що цілі й очікування більше впливають на буденну поведінку, аніж на попередній досвід, причому збагачене індивідуальне світобачення слугує відкриттю того досвіду, який стає точкою відліку для повноцінної гармонізації особистості [1; 3].

В концептуальних засадах багатьох психологічних теорій наявна своєрідна обмеженість, коли постає питання про сферу їх використання і засоби пізнання дослідником так чи інакше упередженого світу. Немов із глибоким умислом ці теорії відхиляють досвід і знання людини та ніби піддають сумніву цінність художнього, творчого пізнання, вгадування та інтуїції

[2; 13]. Сучасні теорії, засновані на індивідуальному підході, намагаються в біологічному, філософському і психологічному аспектах осмислити життя та його варіації у взаємозв'язках, цілісності та реалістичності. Індивідуальна психологія прагне науковими засобами з окремих життєвих проявів і форм отримати довершену картину *зрілої особистості*. При цьому загальні риси і характеристики останньої порівнюються із її подібними, виводиться їх загальна спрямованість і вони систематизуються у *психодуховний портрет людини як індивідуальності*, центральну ланку якого становить ціннісно-орієнтаційний зміст [див. 14; 15].

2. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ І ДОСВІД ОСОБИСТОСТІ

Обмеживши набір основних концепцій і принципів опису рис особистості, А. Адлер сформулював оптимальну психологічну теорію, яка охоплює сім пунктів-концептів: 1) *відчуття неповноцінності і компенсація*; 2) *прагнення до досконалості*; 3) *стиль життя*; 4) *соціальний інтерес*; 5) *творче Я*; 6) *порядок народження*; 7) *фікційний фіналізм* [див. детально 1; 2; 3; 12; 13; 17; 18]. Розглянемо детальніше кожен із них через формат впливу досвіду на психологічні і функціонально-діяльні сторони людського життєзреалізування.

2.1. Відчуття неповноцінності і компенсація

Дитина на власному досвіді пізнає власності і можливості свого організму і, за умов довгострокового переживання, – *відчуття неповноцінності*, а тому намагається віднайти особисту цілісність та самоцінність, подолати свою природну слабкість, незручності і труднощі у соціальних стосунках. Вона, будучи схвильована негараздами і власною слабкістю, все ж докладає зусиль, щоб здолати неуспіх і пережити момент перемоги, які спонукають її до розвитку, розкриття свого потенціалу на шляху до не завжди чітко усвідомленої, "розмитої" цілі – *особистісної досконалості*. З іншого боку, душевні процеси, здібності і хист мають своїм джерелом індивідуальний досвід, котрий самоорганізується у формі суб'єктивної творчої сили, яка у своєму розвитку спрямована на реалізацію уявної мети найкращого життєзреалізування людини [3]. Це

переважно її глобальне бажання досягнути значущості в суспільстві, що усвідомлюється вже у підліткові чи юнацькі роки і проєктується на все подальше життя. І тільки сила даного бажання може позбавити особу від душевних страждань через відчуття неповноцінності і стати найсуттєвішим мотивом внутрішньої роботи з удосконалення власного Я. Результатом реалізації цього бажання будуть високі здібності і навіть талант, що визнаються суспільством, а також спроможність йти уперед у своєму вишколі всупереч життєвим негараздам, тобто здатність піднятися до творця своєї долі [2; 12].

А. Адлер розрізняв три види страждань, які наявні в дитинстві і спричиняють розвиток *комплексу неповноцінності*: а) дефективність органів, б) надмірна опіка (піклування), в) нехтування з боку батьків (надмірний лібералізм) [див. 1; 3]. У дітей з якою-небудь фізичною невідповідністю нормам розвитку чи вродженою вадою часто вкорінюється відчуття психологічної неповноцінності, що зумовлює в наступні роки і десятиліття неповну реалізацію особистісного потенціалу, а досягнення цілей відбувається шляхом примарного фантазування. З іншого боку, надмірно зніжені батьківським піклуванням діти виростають недостатньо впевненими у своїх здібностях, тому що за них завжди все роблять інші. Такі діти позбавлені досвіду вирішення життєвих завдань і здолання проблем, у них відсутні знання про способи виходу із складних ситуацій повсякдення, тому їх глибоко хвилює вкореніле відчуття неповноцінності, що сформувалося на підґрунті переконання у власній непристосованості до навколишнього світу. Нарешті, батьківське нехтування дітьми, їх особисте відчуження від них почасти стає причиною виникнення *комплексу неповноцінності* через їхнє майже постійне відчуття небажаності у сім'ї чи родині. У житті такі діти, ставши дорослими, хибно думають, що не можуть бути корисними, коханими і високо оціненими іншими людьми [3].

Однак, незалежно від умов та обставин, що відіграють роль підґрунтя для виникнення відчуття неповноцінності, в юної особи може з'явитися гіперкомпенсація, яка сприяє розвитку *комплексу довершеності*. Останній виражається у тенденції значно перебільшувати свої фізичні, інтелектуальні чи соціальні можливості і вміння; є неадекватним захисним механізмом для подолання негативного досвіду раннього дитинства, надмірно нейтралізує від-

чуття неповноцінності, беззахисності, недоцільності існування в сьогоденні [2; 3]. Людина спроможна розв'язувати проблеми на нинішньому етапі життя, зауважує А. Адлер, лише при "здоровій" компенсації відчуття неповноцінності, коли схильна до повновагомого та ефективного розкриття власного потенціалу. Таким чином, як не парадоксально, *негативний досвід дитинства* часто стає рушієм оптимального розвитку особистості на етапах юності і зрілості, посилює її домагання, породжує надзусилля і стимулює наполегливу працю, актуалізує приховані психодуховні резерви розвою індивідуальності.

2.2. Прагнення до досконалості

Назване прагнення А. Адлер вважав *джерелом усіх устремлінь* людини до саморозвитку, самозростання і компетентності. У своїх ранніх роздумах він схилився до трактування *агресії* як рушійної сили поведінки, проте пізніше відмовився від ідеї агресивних домагань на користь "прагнення влади". У його теорії слабкість прирівнювалася до фемінності, а сила – до маскулінності [2]. З часом це концептуальне положення було змінено в напрямку більш широкого, дещо абстрактного формулювання: *прагнення або жага досконалості підпорядковує бажання особи бути могутньою, недосяжною*. Отож автор оригінальної теорії висновує, що прагнення до досконалості є *фундаментальним законом людського буття*, це "те, без чого життя людини неможливо уявити" [2, с. 104]. Виявляється, що ця природна потреба досягти досконалості, здатність сміливо зустрічати життєві проблеми розвинена в кожній людині, це своєрідний вроджений конструкт, якого неможливо позбутися, але який слід розвивати, щоб насправді спромогтися зреалізувати свій потенціал. Загалом прагнення до досконалості – вроджене у тому розумінні, що є частиною людської природи як ідеальна можливість, а не як готова уреальнена данність. Водночас – це також потреба, без якої життя було б безглуздом, тому кожному з нас залишається лишень її задовольнити – уможливити свою досконалість власним життєвим шляхом. У цій ситуації першоосновою у виборі способів і форм реалізації особистісного потенціалу є *індивідуальний досвід* із його неповторним сприйняттям довкілля, баченням та оцінкою навколишнього світу, його суб'єктивним відображенням і розумінням,

проектуванням і творенням, етнонаціональним психокультурним у змістовленні [див. 16].

А. Адлер розглядав *жагу довершеності*, себто досягнення найбільшого з можливого, як головний мотив розвитку особистості, отожднював цю досконалість із самим життям. На його переконання, дане відчуття слід виховувати і розвивати з початку його утворення – на п'ятому році життя дитини, коли в неї формується базова ціль як фокус прагнення до досконалості. Будучи незрозумілою і переважно неусвідомлюваною на початку свого формування в дитячі роки, життєва мета з часом стає головним джерелом мотивації діяльності, силою, котра організовує людське повсякдення і надає йому сенсу [2; 3].

На основі теоретичних пошукувань А. Адлер виділив основні властивості прагнення до досконалості: 1) *вмотивованість*, котра підпорядковується єдиному фундаментальному мотиву, а не комбінації окремих спонукань (дитина усвідомлює власну безсилість і малочинність порівняно з дорослим оточенням, завдяки чому й з'являється стимул у розвитку її особистості); 2) *універсальність* як загальне устремління до досконалості в нормі та патології; 3) *двовимірність*, що здатна приймати як негативний (деструктивний), так і позитивний (конструктивний) напрямок розвитку залежно від адаптаційних можливостей окремого усупільненого індивіда та його інтегративних навичок соціалізації; 4) *емоційність* як загальна емоційна насиченість домагань, за якої відбувається зростання психічного напруження при реалізації цього прагнення; 5) *узагальненість*, котра виявляється як на рівні окремого індивіда, так і на рівні суспільства [2]. Загальне правило, яке виводить дослідник з концепції даного устремління, – *гармонізація відносин людини з довкіллям*, її вдосконалення як особистості в контекстах окультурення соціуму, співпраці і порозуміння із соціальними інститутами та окремими людьми, їх конструктивна взаємодія.

2.3. Стиль життя

Розгляд найсуттєвіших ознак індивідуальності, що породжуються досвідом і визначають стратегічні напрямки її життєдіяльності, передбачає вивчення психологічних особливостей людини і встановлення типів її реагування на фактори зовнішнього середовища. Ключове поняття, з допомогою якого А. Адлер описує

ці якісні своєрідності, – *стиль життя*. Його зміст безпосередньо пов'язаний з характерологічними особливостями особистості, фіксує той пріоритетний модус її поведінки, що лише частково видозмінюється у процесі життєдіяльності, спричиняючи дії і діяння в конкретних ситуаціях повсякдення. Стиль життя проявляється у цілях, засобах і способах їх досягнення, змісті й формах поведінки та вчинення. Він не існує відокремлено від інших психічних феноменів (переживань, цільових установок, індивідуальних життєвих планів дій, сформованих на перетині отриманих знань і теперішнім розумінням особою їх значущості), визначає рамки психодуховного змістовлення індивідуальності і водночас є складовою органічної неподільності особистості в усіх емпіричних проявах і психосмислових горизонтах її функціонування. Оперуючи власними видами реагування на чинники зовнішнього середовища, людина, зреалізовуючи особистісно прийняту стратегічну лінію буденної поведінки, оволодіває досвідом оптимального здійснення діяльності, суспільних форм активного діяння, творчого розкриття власних природних задатків, здібностей, обдарувань [2; 17].

Динамічна структура життєвого стилю суб'єкта є унікальним способом його адаптації до об'єктивних реалій довкілля, адже охоплює множинність рис, варіацій поведінки і набір звичок, які сукупно визначають *неповторну картину індивідуального існування людини*. Стиль життя задає останній рамки постановки цілей та опрацювання прийнятних способів їх досягнення. Закріплюючись у віці 4-х чи 5-ти років, цей образ повсякденного практикування в подальшому майже не змінюється. Людина віднаходить нові способи утвердження своєї індивідуальності, однак такі особисті інновації є всього-на-всього удосконаленням її життєвого стилю, що на підвалинах раннього досвіду підпорядковується не тільки власному суб'єктивному світобаченню, а й залежить від зовнішніх умов існування, впливу на неї значущого довкілля – членів сім'ї, однолітків, авторитетних дорослих [2; 3]. Подібні "втручання" сторонніх у сферу світоглядних знань дитини закономірно сприяють вибору нею певної стратегічної лінії життєдіяльності, визначаючи тим самим її суспільну орієнтацію, поведінку в умовах соціальної причетності, залежності, конкуренції. Відтак сформована в дитинстві структура досвіду стає головним стрижнем поведінки в майбутньому, скеровує особистість на

виконання певного набору видів і форм діяльності.

Стиль життя також визначає значущість ціннісних установок, міцність діяльнісних диспозицій і лабільність поведінкових реакцій людини. Тому кожен із нас, актуалізуючи свій мисленнєвий потенціал у межах набутого досвіду, самостійно вирішує, яким сторонам власного життя слід приділяти увагу, а які ігнорувати. Саме так, за допомогою *життєвого плану*, особистість фільтрує інформацію, приймаючи ту її частину, що вважає за важливу, керує вибором власних видів діяльності, моделей поведінки, вчинків. Процеси її адаптації до зовнішнього середовища в різних формах прояву життєвих ситуацій асимілюються, визначаючи спосіб і характер поведінки. Отож константа нашої особистості, постійність індивідуальних рис однозначно пояснюються стилем життя, визначаються власним відношенням-ставленням до факторів зовнішнього світу. Формула життєвого стилю окремої особи може бути розпізнана лише за умови обізнаності у способах розв'язання нею життєвих проблем та неповторюваності помилок, наявних у попередньому досвіді. Причому на передній план у загальній картині існування соціалізованого індивіда виходять глобальні справи – робота, дружба, кохання [13], що взаємопов'язані і взаємозалежні в часопросторі *ситуаційно безперервного* в особистісненні.

Таким чином, глобальні проблеми життєдіяльності людини у світі породжують перед нею локалізовані ситуаційні завдання повсякдення, які і є установчо-цільовими рушіями її буття як особистості. Приймаючи їх до виконання, остання оперує власною системою типів реагування на стимули зовнішнього середовища, вдається до персонального стилю подолання проблем, базованого на освоєному досвіді. При цьому її опертя на ідеальні конструкти, які знаходять відображення у способах реагування на фактори довкілля, стимулюються сценарно організованим планом, що визначається чинниками набутого досвіду у їх процесній розгортці: будь-яка ситуація, що актуально наявна у житті особи, неможлива як одиничний чи суто самостійний факт її соціального існування. Вона підпорядковується загальній системі цільових установок, оптимальній досвідницькій моделі вибору сформованих схем, видів, форм поведінки. Модельно-ідеальне опрацювання особистістю способів реагування на життєві проблеми полегшують їх подолання, підви-

щують результативність діяльності, вдосконалюють її адаптаційні та розблоковують креативні можливості. Вона, маючи універсальний указівний шлях, самостійно вибудовує стратегію життя, утверджуючи себе ще й як *індивідуальність*. Але водночас особистість – це також невід'ємна частина соціального оточення, котра вносить певні корективи в номенклатуру її освоєного життєвого стилю. І все ж у системі взаємодії “людина – світ” вирішальним є відчуття власної цілісної особистості, енергетика якого спонукає до вирішення індивідуально сприйнятих життєвих завдань. На переконання А. Адлера, в поточному часі особи не мають значення ні особливості її фізичної чи духовної організації, ні вроджені (спадкові) здібності, якщо вони не долучені до життєвого стилю. Індивідуально-психологічна позиція і набута обізнаність, її постійна й наполеглива боротьба із життєвими труднощами аналітично виокремлюють *проблему обдарованості* у лоні тематики індивідуального досвіду людини [2; 13], що потребує окремого дослідження.

2.4. Соціальний інтерес

На противагу окремим гуманістичним теоріям, що зосереджують увагу на особистості, звертаючись до її егоцентричних рушіїв діяльності, індивідуальна психологія аналітично центрується на *соціальному інтересі*, котрий виводиться в ранг одного із принципів класифікації особистісної типології (керівний, здобувачий, унікаючий, соціально корисний) [3]. Ступінь активності людини, посідаючи чільне місце у її психічній структурі, постає в теорії А. Адлера основним критерієм її психологічної зрілості, у тому числі і як особистості. Прояв соціального інтересу відбувається через *емпатію* стосовно суб'єктного довкілля, співпрацю з іншими заради загального успіху, а не власної користі [див. 2; 3]. Індивідуальна психологія зосереджує свої зусилля на розумінні особистості як невід'ємної частини соціуму в усіх траєкторіях її існування й узгодженості з природою та іншими навколишніми. Кожна людина залежить від соціального оточення, що передбачає кооперацію, відчуття єдності, турботу про собі подібних. У будь-якому разі концепція соціального інтересу відображає стійке переконання А. Адлера в найважливішій ролі *соціально-культурного контексту відносин* особи із суспільством

і його впливу на її життя, працю, творчість. Людина у своєму особистісному розвитку стимульована соціальними спонуканнями, які виявляються в дії вродженого соціального інстинкту, котрий забезпечує її відмову від егоїстичних цілей заради цілей суспільства.

Вираз “соціальний інтерес” походить від німецького неологізму “*Gemeinschaftsgefühl*”, що містить спектр суспільних орієнтацій, визначає соціальні почуття, відчуття суспільної єдності, солідарності, означає й поціновує членство в людській спільноті, тобто фіксує відчуття ідентифікації з людством і тотожності з кожним його представником. У зв’язку з цим А. Адлер говорить про людину як про соціальне створіння за своєю природою, котре наділене усталеною системою соціальної спрямованості, а тому припускає генетичну зумовленість даного інтересу, а не напрацьований результат утворення звичок. Саме найближче оточення особи через позитивний вплив навчіння, виховання і прикладу сприяє розвитку в неї повноцінного соціального інтересу. За інших умов – при негативізації стосунків з оточенням – суб’єкт життєдіяння може стати *антисоціальною особистістю*, котра потенційно спроможна нанести шкоди суспільству [17].

Досвід соціально прийнятної поведінки людини, котрий проектується з дитячих років у сьогодення і продукує її життєві цілі, відповідає за “здоровий” розвиток усіх її психологічних сфер, де соціальний інтерес спричиняє діяльнісні установки на співробітництво (головно адаптацію та інтеграцію), намагання встановити міцні взаємозв’язки і товариські стосунки із членами суспільства. Людина, психодуховно будучи самодостатньою індивідуальністю, все ж зреалізовує свій природний потенціал лише в соціумі, тому підпорядковується його правилам і канонам, що закономірно вказує на повну залежність усіх психологічних конструктів і феноменів від соціокультурного довкілля. Відтак соціальний інтерес не тільки відображає загальнолюдські прагнення, а й є важливим компонентом ставлення особистості до суспільства, є оцінювальним критерієм її зовнішньо заданого певними рамками приватного життя у соціумі.

Найзначнішу роль у формуванні соціального інтересу дитини відіграє мати, яка прищеплює правила і закони її співіснування з довкіллям. Материнський внесок розглядається в ракурсі двофункціональної системи

виховання-заохочення у становленні зрілого соціального інтересу і допомоги у спрямуванні його за межі сфери материнського впливу. Основне завдання тут полягає у вихованні в дитини відчуття співпраці, прагнення встановити міцні взаємозв’язки і товариські зносини з навколишніми [2; 17]. Досвід материнських стосунків із соціумом інтегрується у свідомість дитини і стає її власним надбанням, щоправда з деякою реінтерпретацією залежно від ступеня конструктивності чи девіативності її реальної поведінки

Розглянемо ідеальний варіант, коли мати проявляє свою *істинну любов до дитини*, тобто любов, зосереджену на її благополуччі, а не на власній пихатості чи марнославстві. Ця здорова любов витікає зі справжнього піклування про людей і дає змогу матері плекати в дитині істинний соціальний інтерес, передавати їй позитивний досвід зносин з довкіллям. Ніжність до чоловіка, інших дітей, загалом до людей служить *рольовою моделлю* для дитини, котра привласнює завдяки даному взірцю ту істину, що у світі існують й інші значущі люди, крім членів сім’ї чи родини [3]. За інших умов, коли мати зосереджує увагу лише на своїх дітях чи віддає перевагу лише чоловіку, уникаючи навколишніх, то її нащадки не зможуть навчитися переносити соціальний інтерес на довкілля й у підсумку він буде ними нереалізований. Будь-яка поведінка, яка закріплює в дітях відчуття небажаності, зневажливості, нехтування, призводить до втрати самостійності і нездатності до співпраці. Тому *досвід спілкування з матір’ю* може деструктивно впливати на подальшу життєдіяльність особистості. Це передусім виявляється у девіантній поведінці в майбутньому (демонстративна ворожість до соціального довкілля, надмірна агресія, можливі суїцидальні спроби тощо). Все вищевказане вочевидь характеризує *невроз*, що формується під впливом негативного виховання чи нехтування. Депресивні стани, котрі справді мають місце в подібних випадках, не лише шкодять психічному здоров’ю особистості, а й пагубно впливають на суспільне довкілля, що вказує на низький, або зовсім нульовий, рівень сформованості соціального інтересу [12].

Другим за важливістю джерелом впливу на розвиток у дитини суспільної кооперації є *батьківське виховання*, котре покликане закласти позитивну установку щодо майбутніх дружини, роботи і чинного соціуму. Батьку

треба уникати принамні двох помилок – емоційної відчуженості та авторитаризму, що мають, як не дивно, однакові наслідки. Він повинен приймати активну участь у вихованні дитини і ставитися до неї як до рівної, обстоюючи співпрацю і взаємоповагу. Діти, які відчувають відчуженість батьків, більше намагаються досягти особистої переваги (комплекс довершеності), аніж досконалості, заснованої на соціальному інтересі [2; 3]. Авторитарна ж схема виховання призводить до *дефекту стилю життя*, коли деспотичні відтінки досвіду, отриманого в дитинстві, пізніше проявляються у боротьбі за владу, в бажанні керувати іншими, виходячи з власної вигоди і розрахунку на особистий добробут. Важливу роль у формуванні “здорового” соціального інтересу відіграють також стосунки між батьком і матір’ю дитини, які повинні будуватися виключно на взаємних порозумінні, повазі, любові.

Отже, соціальний інтерес – це один із параметрів або критеріїв оцінки загального психічного здоров’я людини. При цьому А. Адлер стверджував, що пропонується концепція є “барометром нормальності”, себто показником, який можна використовувати при оцінці якості життя будь-якої особи. При цьому життя останньої поціновується тільки за тієї умови, якщо воно підвищує вартість життя інших людей. Нормативно розвинене відчуття єдності зі спільнотою – значущий індикатор виміру загальнолюдської співвідносності з кожним представником етносу, вагомий еталон “здорової” особистості та нації у цілому. Люди, котрі по-справжньому турбуються про інших, намагаються досягти загального благополуччя (свого й навколишніх), є гарантами прогресивного розвитку цивілізації.

Розвиток *суспільного почуття соборності* проходить лініями трьох основних життєвих сфер – у ставленні “Я” до “Ти”, у продуктивній співдіяльності і в коханні [4]. У тому, як особа підходить до розв’язання проблем, що виникають у її повсякденні, чи вона уникає їх здолання, й виражається не тільки її характерний життєвий стиль, а й досвід миттєвого, бажано безпомилкового чи неадекватного, вирішення проблемних ситуацій, який охоплює індивідуально стереотипне й водночас загальнонормативне реагування на виклики соціального оточення. Основні сфери суспільного життя особистості неподільно пов’язані зі світом її взаємостосунків, адже не існує відокремленого Я, є лишень цілісна й згармонізо-

вана система співдії чи протидії його з довкіллям. Отож саме соціальний інтерес і суспільство надають людині право бути *Особистістю* і водночас свободу виділятися серед інших в індивідуальних проявах персонального досвіду, котрий є запорукою її життєвої реалізації і самотворення.

2.5. Творче Я

Концепція *творчого Я* є найголовнішим конструктом адлерівської теорії, вищим досягненням її фундатора як дослідника персонологічного напрямку. Вище окреслені моделі однозначно займають щодо творчих проявів індивідуальності підлеглу позицію, тому що саме у творчому “Я” повно втілюється *принцип активності* людського життя, що надає останньому виняткової значущості. Творчість особистості підпорядковує систему психологічного процесу креативізації діяльності й охоплює оригінальне, нове вирішення поставлених перед нею проблемних завдань. За А. Адлером, названа концепція вказує на *впевненість* людини у тому, що вона здатна активно формувати свою особистість, реально спроможна змінити своє повсякдення на краще [див. 2; 3; 13]. Та й стиль її життя формується під впливом творчих здібностей, що інтенсивно розвиваються у проблемних ситуаціях поведінки і діяльності. Саме творча сила індивідуального Я конструктивно впливає на визначення мети життя, методи і засоби досягнення проміжних цілей, сприяє розвитку соціального інтересу особи й уможливорює вибір нею окультуреної траєкторії розгортання своєї долі у просторі і часі. “Кожен індивід, – пише А. Адлер, – досягає конкретної цілі за допомогою творчої сили, яка ототожнюється із самістю” [3, с. 43]. Хоч самість розуміється як суто індивідуальний стиль життя, як інтегральна властивість особистості, все ж в адлерівській теорії вона співвідносна зі стилем життя, спрямованим на соціум і залежним від нього. Творчі здібності, разом з інтелектуальними задатками і характерологічними рисами особистості, у процесі актуалізації набувають соціального у змістовлення й у єдності з іншими конструктами психіки спричиняють перебіг її домагань, життєвих діянь і вчинкових сценаріїв та дають змогу повно реалізувати її позитивний природний потенціал у суспільному повсякденні. Отож творча сила Я впливає на продуктивність сприйняття, пам’яті, фантазії, мрій, снів і,

щонайважливіше, сприяє самовизначенню особистості в житті. При цьому А. Адлер наголошував, що “наші відчуття не сприймають реальні факти, а отримують лише їхні суб’єктивні образи” [13, с. 61], а тому інтерпретаційно відображають зовнішній світ. За таких умов очевидно, що людина творчо підходить навіть до сприйняття світу (перцептивне бачення), не кажучи вже про власне ставлення до нього, світобачення і самопізнання.

Процес формування *досвідної структури свідомості особистості* також містить сегмент творчого бачення нею факторів і закономірностей довкілля. Індивідуальне сприйняття, суб’єктивна пам’ять відображають світ у людській свідомості як феноменальну, неповторну картину причинно-наслідкових зв’язків, оригінальну систему функціонування природних реалій, збагачуючи кожен момент проживання індивідуальний досвід особистості. Попередні переживання, знання і уміння, цінності і смисли не лише слугують своєрідними еталонами-параметрами оцінки її буденної діяльності чи чітко унормованої поведінки, а й становлять основу оптимізації її взаємовигідних та продуктивних стосунків з оточенням, є передумовою генезису нових, більш ефективних і вчинково організованих, типів реагування на фактори зовнішнього середовища [1]. Так освоєний і психоенергетично у змістовлений особистісний досвід природно характеризується високою креативністю, спроможністю особи творчо підходити до розв’язання нагальних життєвих проблем і задач, здатністю до углядіння сутісних та неістотних змін навколишнього світу. Він систематизує й рубрикує набуті інформаційні відомості, факти та епістемі, що утверджують самодостатність особистості, яка позбавляється впливу попередніх помилок і діє максимально ефективно у складних та критичних ситуаціях повсякдення.

Людина, набуваючи досвіду, пізнає світ речей, випробовує й використовує їх, здобуває знання про наявні стани об’єктів і довкілля й водночас суб’єктивує його у своїх психодуховних вимірах, створює його психічний образ та оперує вже особистими характеристиками власного бачення світу на підвалинах того ж досвіду. У такий спосіб навіть у сприйнятті об’єктивних реалій проявляється творче, неповторне бачення довкілля, притаманне лише конкретній особистості. Зорові образи об’єктів, їх види, закони існування, форми і стани, принципи функціонування групуються в су-

купність неподільної цілісності матерії, що так чи інакше відображається у свідомості кожної особи як громадянина [8]. Саме так набутий досвід постає як *творчий потенціал* і базис світогляду людини, відображаючи її внутрішній світ, а не факти дійсності, продукуючи ситуаційні переживання і нове бачення сьогодення.

В сучасних інноваційних дослідженнях психологічної науки йдеться про *прозріння особистості* як про фактор творчого набуття нею нового психокультурного досвіду. Включаючись у поточну ситуацію, вона вдається до глибинного аналізу найближчого довкілля, до інтенсивного внутрішнього зусилля й емпіричного схарактеризування обставин (переживання ситуації), а відтак максимально задіює свої креативні можливості і продукує суб’єктивно новий досвід свідомості своєю присутністю у самісному існуванні “тут і тепер”. А це і є творчим проявом *феномена суб’єкта*, піком його ситуаційно-особистісного розвитку в напрямку розширення горизонтів індивідуальної свідомості. М.К. Мамардашвілі у зв’язку з цим стверджував, що будь-яка творчість починається із занурення у процес самопізнання, котрий проростає із досвіду власного тіла [7]. Творчість співритмічна простору тілесності, а органічна людина прикута до теперішнього, тому через тіло все її минуле наявне в сьогоденні. Завдяки пристрасній увазі особи до своїх внутрішніх спонукань у контексті загальної енергетики тілесності утворюються умови для живого (творчого) бачення пережитого досвіду. Зазначене вказує на розширення методологічного діапазону використання концепцій індивідуального напрямку, що пов’язані із вивченням творчих здібностей особистості у взаємозалежності і взаємозв’язку з її досвідом. Крім того, здушевлена тілесність потребує унікального єднання, у якому мова, мораль, естетика і розум прагнуть до загальноприйнятності, передбачають її, а любов, робота, людська причетність є реальними вимогами людського буття [7].

У роботах А. Адлера не заперечується вплив спадковості та оточення на формування *системи свідомості людини*, однак на передній план висувається саме *творча сила-спроможність*. Кожен індивід народжується з унікальними генетичними можливостями, він швидко опановує непересічним соціальним досвідом, котрим просякнуте довкілля. Проте людина – це дещо більше, ніж просто результат спадковості та дії навколишнього середовища, вона є *одухо-*

твореним створінням, яке не тільки реагує на своє оточення, а й впливає на нього, отримуючи відповідні реакції й удосконалюючи тим самим себе. Її усуб'єктнення використовує спадковість та оточення як будівельний матеріал для формування *картини особистості*, в котрій зберігається її персоніфікована стильна композиція. Тому тільки людина відповідає за свій буденний стиль життя та установки щодо двох світів – зовнішнього, поза собою, і внутрішнього, у собі.

Творчі здібності потенційної особистості джерелять із ранніх років, найвиразнішим прикладом чого є *словотворення*, коли дитина вигадує слова, яких не існує, і з великим зазвзяттям використовує їх у своєму лексиконі. Рання словотворчість сприяє розвитку соціального інтересу в тому розумінні, що методи спілкування з ровесниками, форми і види відносин з ними часто вигадуються самими дітьми, не спираючись на взірці і не копіюючи діяльність дорослих. Стиль життя, що започатковується в ранньому віці, також постає психологічним конструктом творчості, оскільки підґрунтям має самостійний вибір дитиною характерної для неї лінії поведінки, є своєрідним підсумком віднаходження нею суто індивідуальних способів і форм реагування на фактори зовнішнього середовища [3]. У процесі неповторно персоніфікованого освоєння дитиною світу, її творчі домагання зустрічаються з найрізноманітнішими перепонами. Тому з перших двох років життя, коли вона віднаходить власне Я і починає свій шлях до відповідної рівню її щойно зародженої свідомості життєвої мети, всі душевні феномени узмістовлені не реакціями, що залежать від психічного напруження, яке дитина відчуває у певній ситуації, а її творчими глибинними установками і більш поверховими домаганнями. Врешті-решт із часом кожна людина створює уявлення про себе і світ як про частину власного життєвого стилю. А. Адлер називав це явище *схемою апперцепції* – сприйняттям, яке охоплює суб'єктивну інтерпретацію сприйнятого. Апперцепція також розуміється як залежність сприйняття від попереднього досвіду та індивідуальних особливостей людини [1; 2], як передумова усвідомлюваності нею свого Я. У лоні теоретичних концептів індивідуальної психології процеси формування життєвої цілі, стилю життя, схеми апперцепції – це сутнісно творчі акти, які нарівні із самістю керують індивідуальним реагуванням на природне середовище і соціальне довкілля.

Отже, творче Я особистості відіграє роль *принципу раціоналізації життя*, фактору оптимізації її реагування на зовнішній світ. Воно зорієнтовує людину в майбутнє, спрямовує її у певний вид діяльності, спонукає і вмотивовує загальний стержень поведінки. Пошук життєвої досконалості лежить в основі людської активності, що зумовлена свободою вибору, волевиявленням у творенні своєї долі. Ефективно і творчо розв'язані життєві проблемні ситуації систематизуються досвідом і в майбутньому, за подібних умов, кристалізуються в налагоджену структуру реагування, а при концентрації креативних зусиль віднаходять новітнє бачення і подальшу реалізацію у повсякденні особистості.

2.6. Порядок народження

Супутником стилю життя, основою формування життєвих установок (диспозицій) є, за А. Адлером, *порядок народження* чи *позиція дитини у сім'ї*, котра має вирішальне значення для її психодуховного розвитку. Тут досвід старших або менших дітей впливає на стиль життя, поведінкові орієнтації, соціальну спрямованість майбутньої особистості. Важливе значення у визначенні життєвої позиції дитини відіграє сприйняття та розуміння нею загальної ситуації, у яку вона реально задіяна і в якій посідає певне статусне місце. Отож порядок народження констатує факт залежності дитини від найближчого оточення і пояснює вплив родини на її становлення як зрілої особистості, у тому числі на репертуар її суб'єктної активності та психологічні особливості характеру. В цілому А. Адлер виділяв чотири основних позиції народження: 1) первісток (найстарша дитина); 2) єдина дитина; 3) друга (середня) дитина; 4) остання дитина (наймолодша). Вочевидь *первісток* має беззаперечну перевагу до появи інших дітей: надмірні переживання батьків з цього приводу, любов та опіка створюють умови для безтурботного існування, але це продовжується до тих пір, поки не з'являється наступна дитина. Дана подія драматичним чином змінює положення первістка і його погляди на світ. Подібні зміни – наслідок втрати верховенства у батьківській увазі, а його становище порівнюється з монархом, якого позбавили трону. Менший брат чи сестра виграє у змаганні за увагу і ніжність родичів, а відвоювання попереднього становища первістком стає неможливим, адже

центральна позиція в сім'ї втрачена для нього назавжди, що травмує впливає на формування його особистості. З часом старша дитина розуміє, що батьки занадто зайняті, досить байдужі, щоб терпіти її інфантильні вимоги і мають значно більше влади, відповідаючи на її поведінку покаранням. У результаті подібної сімейної боротьби первісток "привчає себе до ізоляції" і засвоює стратегію виживання наодинці, не потребуючи чийсь прихильності чи схвалення.

Найстарша дитина у сім'ї, на думку А. Адлера, більш консервативна, намагається досягнути влади і схильна до лідерства, тому саме первісток найчастіше стає носієм сімейних установок і моральних стандартів [2]. Досвід, отриманий ним у боротьбі за виживання, стає конструктивним фактором розвитку його внутрішнього прагнення до досконалості. Незважаючи на проблеми малої уваги зі сторони батьків, він виробляє стратегію поведінки, згідно з якою є можливість максимально розкрити свій природний потенціал. При цьому деяке ухиляння від близьких контактів із соціумом стимулює розвиток володарського ставлення до оточення, що дозволяє пройти юній особистості школу лідерства, навички управління людьми та ділової кооперації з навколишніми. Досвід подібної поведінки також виховує високий рівень самостійності у виконанні завдань, індивідуальне бачення життєвих ситуацій з подальшим їх контролем і підпорядкуванням власній волі. За інших умов, коли первісток втрачає в дитинстві навички боротьби за увагу інших, позбавляється домагань досягнути особистих цілей, у нього розвивається *комплекс неповноцінності*, а невротичні стани стають постійним супутником його життя. Тому важливо, щоб найстарша дитина свої можливості і задатки спрямувала в русло самостійної роботи з досягнення особистісної довершеності і конструктивної взаємодії із локалізованим для неї суспільством.

Позиція *єдиної дитини* у сім'ї унікальна через те, що в неї немає братів і сестер, з якими їй приходилося б конкурувати. Такий стан, поруч з особистою чутливістю до материнської турботи, призводить до сильного суперництва з батьком. Єдина дитина найчастіше надто довго знаходиться під опікою матері і чекає подібного ставлення з боку інших. Головною особливістю стилю життя тут є залежність та егоцентризм. Досвід постійної захищеності в неї може набутися деструктивного характеру, тоді при дорослішанні життєві проблеми така

особа намагається перекласти на інших (найчастіше на матір). А постійне піклування про її добробут діє як гальмівний чинник активної взаємодії з довкіллям, що може бути основою її слабких адаптаційних можливостей [3]. І хоча протягом довгих років єдина дитина є центром уваги всіх членів сім'ї, усе ж із часом подібні обставини стають серйозною перешкодою у спілкуванні з однолітками. Дитина не отримує досвіду суперництва, боротьби за увагу близьких, тому в дорослому житті у неї можуть виникнути неабиякі труднощі в досягненні особистих цілей, адже тендітна особистість неспроможна самостійно вирішувати життєві завдання, не навчена кооперативним чи конкурентним навичкам, що створює перепони на шляху у становленні її соціальної зрілості та "здорового" повсякденного існування.

Друга – *середня* – дитина стимулюється у розвитку свого потенціалу старшим братом чи сестрою, що задає темп її дорослішання і підтримує формування психологічних конструктів у прийнятті відповідальності за своє життя. Вона має деякі переваги у суперництві зі старшою дитиною, а тому змагання і боротьба стає для неї мотивом і стимулом ефективного існування. В майбутньому названі реалії і тенденції соціальної ситуації фундаментально впливають на загальний розвиток її особистості. Ця дитина веде себе так, ніби постійно змагається наввипередки, і якщо хтось вирветься вперед, хоча б на декілька кроків, вона намагається будь-що його випередити. У результаті такого виховання виростає особистість честолюбна, котра може вступати в конфронтацію з іншими спільнотами та окремими людьми. *Суперництво* стає для неї основним рушієм самовираження, а стиль життя націлений на постійний доказ своїх переваг над навколишніми з деякою зверхністю у стосунках з ними. Тому важливо виховувати у середньої дитини кооперативні здібності, повагу до інших членів сім'ї та родини (першочергово до брата чи сестри), звертаючи увагу на розвиток соціально прийнятних і значущих типів поведінки [2; 3].

Для середньої дитини характерна орієнтація на досягнення, а її ранній досвід є стійким фундаментом для реалізації даних домагань. Щоб досягти довершеності, вона використовує як прямі, так і опосередковані методи, її адаптаційні можливості відносно життєвих ситуацій досить високі, що відображається у позитивному досвіді пристосування до середовища й у віднаходженні нею вигідних форм стосунків із

суб'єктним довкіллям. Ця дитина також здатна ставити перед собою непомірно високі цілі, що фактично підвищує ймовірність можливих невдач, але, з іншого боку, стає сильним стимулом для її значних досягнень у майбутньому житті.

Остання дитина є беззаперечним намісником не тільки батьківського піклування, а й уваги старших братів чи сестер, що робить її положення дуже вигідним. Вона ніколи не відчуває шоку "позбавлення трону" і є загальним улюбленцем, якого занадто балують і пестять. Але за даних обставин у неї розвивається сильне *почуття неповноцінності* через привілейованість старших дітей, які володіють більшою свободою вибору видів діяльності і вже мають деяку незалежність. Тож остання дитина потрапляє у двояке становище: з одного боку, в неї безтурботне існування, з іншого – залежність від старших. Перед такою дитиною постає питання про досягнення більших висот у житті, про перевернення своїх братів чи сестер, що діє як могутній мотиватор її діяльності. А. Адлер порівнював останню дитину в сім'ї з можливим майбутнім революціонером, який постійно бореться за краще своє існування. Але в неї, зважаючи на комплекс неповноцінності та надмірну опіку, може розвинутися невпевненість у результативності своїх повсякденних діянь. Симбіотичне життя пригнічує в неї відчуття особистої цінності, що призводить до слабого розкриття зрілого соціального інтересу і кооперації з суспільством. Відсутність практичного досвіду вирішення життєвих проблем зумовлюють імовірну деструктивну поведінку, наприклад, найменші діти часто стають алкоголіками. Тому важливо, щоб процес виховання у сім'ї враховував вільне волевиявлення останньої дитини і надавав їй можливість взяти на себе відповідальність за власні вчинки [3].

Отже, концепція порядку народження є стереотипним описом "типових" старшої, єдиної, середньої і найменшої дітей у сім'ї. Вона не завжди співпадає з поданими варіантами стилю життя нащадків, а є спробою вивчити буденні проблеми, на які наражаються діти з різною сімейною позицією. Комплекс неповноцінності і компенсація, кінцева мета, стиль життя і рівень соціального інтересу підпорядковуються загальній (цілісній) психологічній конструкції особистості, а не окремим її підструктурам. Тому порядок народження як підсистема, що впливає на становлення психіки суб'єкта життєдіяльності, висвітлює тільки

можливі варіанти його розвитку, допомагаючи передбачити проблеми й усунути їх на ранніх стадіях формування. Досвід сімейного життя, знання про світ, отримані від близьких, свідомо інтерпретуються дитиною і, за допомогою схеми апперцепції, узагальнюються в особливу, *індивідуальну картину світобачення*. Відтак порядок народження також є основою для формування особистісного досвіду, відіграє роль застережливого інформатора від недоцільних учинків, допомагає моделювати правильну поведінку у повсякденних ситуаціях, стимулює діяльність на повну реалізацію потенційних здібностей і задатків. У структурі загального досвіду сімейна позиція дитини зумовлює стандартизовані стилі реагування на соціум, задіює компенсаторні можливості її організму та психіки, кооперує обрані цілі і стиль життя з ранніми знаннями про світ і про закони існування в ньому.

2.7. Фікційний фіналізм

На постулати індивідуальної психології змістовно вплинула теоретична робота Г. Файхінгера (H. Vaihinger), філософа-песиміста, який аналізував людську поведінку з погляду "фікцій", індивідуальної концептуалізації світу. Система "фікціоналізму" або "філософії ніби" описувала індивіда, орієнтованого конструкціями чи фікціями, які організують і систематизують реальність, виступаючи найважливішими детермінантами поведінки людини [13; 17]. Уявлення А. Адлера про життєві цілі і схему апперцепції тісно пов'язані з даною теорією і мають своїм підґрунтям ідеї удавності чи уявності домагань людини. *Модель фікційного фіналізму* пояснює залежність цільових установок і ціннісних орієнтацій особистості від запланованих нею досягнень та очікувань. Вона спирається на холистичні ідеї існування суб'єкта як цілісної неподільності, що дає змогу розглядати весь її *життєвий шлях* як суцільну лінію активності, мета якої – повне розкриття природних задатків і творення свого індивідуально унікального Я [13].

Все, що кожен із нас робить у житті, позначено намаганням стати досконалим, досягнути повноти і цілісності свого діяльновчинкового існування. Концепція фікційного фіналізму пропагує ідею поведінки, яка підпорядкована наміченим особистістю цілям стосовно майбутнього. В будь-яких душевних актах, котрі скеровують її поведінку вбача-

ється їх залежність від отриманих раніше цільових установок. Але всі вони, після короткочасного періоду стабільності в психічному розвитку дитини, виявляються підпорядкованими *фіктивним кінцевим цілям*, які розуміються як *fix* (установлений, позначений) – фінал. Будь-яке душевне явище, якщо воно покликане допомогти нам зрозуміти людину, може бути осмислено і збагнуто лише як рух до цілі [13; 17]. Ця кінцева ціль виникає усвідомлено чи підсвідомо, але її значення завжди невідоме. Виринаючи із попереднього досвіду, проміжні цілі спрямовуються у єдине русло *стратегічного сенсу існування* на основі всіх опрацьованих особистістю психологічних конструктів, поведінкових і вчинкових схем, механізмів, моделей. У такий спосіб спричиняючи її поведінку і життєву активність, намічені цілі не завжди істинні, але із суб'єктивного погляду є саме такими. В загальному ж розумінні, об'єктивізуючи дії і діяння людини, висновуємо, що її цільові установки частіше бувають фіктивними, адже їх співвідносність з реальністю неможливо ні перевірити, ані підтвердити. Основні цілі, які визначають спрямованість нашого життя та їх призначення, є глибоко суб'єктивними, що ще раз доводить їх цільову опосередкованість тим досвідом, який ми отримуємо у процесі взаємодії з навколишнім середовищем і собі подібними.

За концепцією А. Адлера, прагнення до досконалості також керується обраною *фіктивною метою*, яка виникає з індивідуального розуміння існування світу і місця особистості в ньому [3]. Маючи неповторний стиль життя, оперуючи знаннями, методами і формами адаптацій до довколишньої дійсності, суб'єкт повсякдення обирає оптимальний, як це йому видається, тип поведінки. Його попередній життєвий досвід виступає застерегачем від помилок і відповідає за віднаходження нових видів реагування, які можуть принести більшу продуктивність діяльності, спілкування, вчинків. При цьому самостійно прийняте рішення у визначенні фіктивних цілей зумовлено творчою силою, підкреслює наявність цілісної індивідуальності, роблячи людину унікальною. Фіктивні цілі й очікування є еталоном ідеальності її життя як особистості і мають величезне значення у становленні *самодостатності*. Коли зазначена ціль відома, то всі наступні вчинки наповнюються *сенсом*, та й "історія персонального життя" отримує додаткове пояснення. Хоча дані фікції не мають

аналогів у реальності, все ж вони часто допомагають особі більш ефективно долати життєві проблеми і, якщо подібні цілі не виконують функції орієнтира поведінки у повсякденному бутті, їх потрібно змінити чи відкинути. А. Адлер вважав, що оволодіння середовищем, адаптація до його факторів – надто абстрактна мета, якої недостатньо для того, щоб скеровувати перебіг усього людського життя [2; 3]. А проміжні фіктивні життєві цілі, хоча й не підтверджуються об'єктивністю, почасти є корисними як стимулятори загального розвитку людини, допомагають поглиблювати усвідомлення нею своєї значущості, підвищують рівень домагань, умотивовують її професійне зростання, самоактуалізацію.

Життєва мета кожної зрілої особистості складається під впливом індивідуального досвіду, цінностей, відносин із суб'єктивним довкіллям, особливостей її тілесної конституції. Дана ціль – це, однак, не очевидна і неповно свідомо обрана проекція устремлінь, а система аналітико-логічних міркувань і дій підсвідомих конструктів, які формопостають як бажання чи прагнення людини досягнути довершеності, стати досконалою. Життєві цілі, сформовані в дитинстві й систематизовані досвідною структурою психіки, часто приховано стимулюють розкриття її кращого людського потенціалу. Водночас вони слугують *захисним механізмом*, позбавляючи особистість відчуття безсилля, є своєрідною межею між невдоволенням сьогоденням і яскравим, ідеальним майбутнім [1]. Отож, як не парадоксально, повсякденна людська поведінка керується усвідомленням фіктивної мети, котра діє як найзначніший мотиватор життєдіяльності особистості. Проте життєві цілі інколи мають і негативний характер: на тлі нереалістичності, при сильно розвиненому комплексі неповноцінності, вони стають невротично перебільшеними. Прикладом тут може бути іпохондрик, який поводить себе так, ніби насправді хворий.

Узагальнюючи психологічні знання із проблематики висвітлення досвіду в концепціях індивідуальної психології, є підстави виокремити чотири основні *рівні* взаємодії усвідомлення особистістю набутих знань і досвіду та психологічних конструктів її індивідуальності:

■ *поведінковий* – досвід поєднує психологічні утворення свідомості з поведінковими реакціями індивіда, а відтак визначає головні напрямки практичної реалізації кінцевої мети, зумовлює становлення стилю життя, спрямо-

вує ефективну діяльність особистості в напрямку досягнення нею досконалості;

■ *соціальний* – попередній досвід відповідає за конструктивізацію діяльнісних установок, забезпечує уникнення помилок у виборі видів реагування в міжособистісних стосунках, а позитивний соціальний інтерес, опосередкований досвідом людини, збільшує ефективність її кооперації із суспільством;

■ *когнітивний* – аналітичне сприйняття й усвідомлення набутих переживань і фактів життя оптимізує компенсаторні можливості суб'єкта життєактивності, дає змогу поліпшити результативність діяльності і досягти досконалості у повсякденні, а тому природно збільшує спектр його взаємозв'язків з різними інститутами суспільства, стимулює осмислення життєвих цілей і здійснення актів кооперування у вчинках і справах;

■ *творчий* – досвід сприяє розвитку творчої сили-спроможності як феноменально-індивідуального різновиду свідомості особистості, зумовлює *креативний підхід* до поставлених нею життєвих завдань; водночас схема апперцепції суб'єктивізує матеріалістичний світ у власні уявлення і визначає ступінь її самості як передумови формування психологічної самодостатності.

Отже, *досвідницька структура особистості* посідає важливе місце в адлерівській теорії. Вона претендує на окреме виділення у *сталій концепт індивідуального напрямку*, який пояснює дію опосередковувального механізму зв'язку людини з навколишньою дійсністю та підструктури формування її як психодуховно зрілої особистості, а також у *гносеологічний конструкт*, що пояснює взаємодію свідомих і підсвідомих проявів загальної життєспроможності суб'єкта бути творцем власного життя, спираючись на багатий психічний матеріал набутого досвіду і психологічні особливості своєї творчо зорієнтованої індивідуальності.

ВИСНОВКИ

1. *Концепт особистісного досвіду* не виділяється окремо в індивідуальній психології, але обіймає більшість відомих теоретичних конструктів, що описують людину і як суб'єкта життєактивності, і як діяльну особистість, і як здатну до вчинення індивідуальність. Саме особистий досвід внутрішньо координує становлення свідомих і підсвідомих утворень у психодуховному світі людини, що й визначає

багатогранну значущість його для психокультурного розвитку і самореалізації її як пересічної особистості.

2. Змістова основа досвіду в психологічній конституції людини наявна сукупністю чуттєвих сприймань, емоційних переживань, освоєних знань, норм, умінь, навичок, цінностей і смислів, що вказують на її найвизначальнішу роль у формуванні *зрілої особистості*. У процесі взаємодії з навколишньою дійсністю, інформаційні відомості про матеріалістичний світ кристалізуються у сталу систему людського світогляду і, засобами аналітико-синтетичного осмислення, утворюють *особистісний досвід*. Феноменальна картина сприйняття реалій довкілля, їх свідомо суб'єктивізація відображають цілісну неповторність *одичної індивідуальності*. На рівні з фізичними даними людського організму, досвід постає критерієм оцінки становлення і розвитку “здорової” особистості, параметром виміру ступеня зреалізації її природного потенціалу. Генетично спродуковані утворення, здібності, темперамент, стиль мислення з різних боків характеризують індивіда як природне створіння, а особистісний досвід виводить його на рівень творця, володаря своєї долі, котрий спроможний самостійно конструювати перебіг власного життя.

3. Діяльність особистості, її орієнтації щодо досягнення життєвих цілей кооперуються з досвідом на підвалинах *свідомого вибору* індивідуально сприйнятних форм реагування на фактори навколишньої дійсності. Особистісний досвід визначає рівень активності людини у взаємодії з довкіллям, продукує ступені її реактивності у виконанні конкретних функцій, які вказують на ефективну реалізацію персонально обмежених природних задатків. Формування здібностей, умінь, розширення діапазону пізнання є параметрами розвитку загальної життєактивності особи, появу якої спричинили набуті стереотипи і знання, омріяні бажання і заплановані устремління, раніше обрані завдання і цілі. Активність особистості сутнісно виявляється у взаємозв'язках із суспільним часопростором і визначається типовими схемами, стилями і формами її поведінки у найрізноманітніших ситуаціях повсякдення. При цьому повногосий *психокультурний розвиток* людини всіма психозмістовими гранями стикається із її особистісним досвідом, хоча й реалізується лише залежно від позитивних переживань,

явних і неявних знань, отриманих у процесі життєдіяльності. Набуваючи позитивного досвіду у розв'язанні буденних проблем, у втіленні власних домагань, особистість занурюється у перебіг поточних життєвих ситуацій, вирішує надскладні цілі свого свідомого існування, реалізує спроможність досягти більших висот у суспільному повсякденні, при цьому ефективно долаючи чи розумно оминаючи перешкоди на своєму життєвому шляху.

4. *Психологічна концепція свідомості* людини, обстоювана індивідуальною психологією А. Адлера, враховує залежність рівня внутрішньої організації свідомості від психосоціально узмістовленого становлення її особистісного досвіду, що в дорослому житті проявляються стратегіальним вибором повсякденної лінії поведінки і способів учинення, започаткованих у дитинстві. Стиль життя, який проектується із 4–5 років у сьогодення суб'єкта соціальної дії є результатом функціонування його світоглядних уявлень про навколишню дійсність і про правила оптимального зреалізування в ній. Стратегія загальної діяльності обирається в ранні роки і лише за сприятливих умов, при реалізації творчої сили-спроможності, частково видозмінюється в майбутньому на засадах того ж досвіду, оновленого вимогами повсякдення.

5. *Комплекс неповноцінності* – це своєрідний підсумок негативних переживань і деструктивних відносин особистості із суспільним оточенням, а *компенсація і прагнення до досконалості* – форми віднаходження оптимальних шляхів розкриття свого Я в лоні актуалізації набутого досвіду, загальних знань і відомих стратегій реагування на виклики довкілля. *Фікційні цілі*, утворюючись у дитинстві, зберігаються у пам'яті довгі роки, структуруються особистісним досвідом і визначаються ним як помилкові чи стимулювально-мотиваційні. Досвід стосунків із братами або сестрами за певного порядку народження чи їх відсутність у єдиної дитини зорієнтовує через десятиліття різні стилі поведінки дорослої людини, визначає соціальну спрямованість і суспільну продуктивність її як *індивідуальності*. Крім того, всі психологічні конструкти згармоновуються у загальній системі розвиткового функціонування свідомості, причому знову ж таки тільки завдяки досвіду розкриття всіх ресурсів і потенцій тепер усе соціально зрілої особистості.

1. Адлер А. Понять природу человека / Е.А. Цыпин : [пер. с англ.]. – СПб.: Гуманитарное агентство "Академический проект", 1997. – 256 с.

2. Адлер А. Наука жить / А.А. Юдин : [пер. с англ.]. – К.: Port-Royal, 1997. – 288 с.

3. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии / А.М. Боковиков : [пер. с англ.]. – М., 1995. – 296 с.

4. Бубер М. Два образа веры / Я и Ты / М. Бубер. – М.: Республика, 1995. – С. 16–92.

5. Буякас Т.М. Проблема и психотехника самоопределения личности / Т.М. Буякас // Вопросы психологии. – 2002. – № 2. – С. 28–39.

6. Выготский Л.С. Психология развития ребенка / Л.С. Выготский. – М.: Смысл, Эксмо, 2004. – С. 200–508.

7. Мамардашвили М.К. Стрела познания: набросок естественно-исторической гносеологии / М.К. Мамардашвили. – М.: Языки русской культуры, 1997. – 304 с.

8. Павліченко А.А. Досвідна концепція індивіда як засада проектування освіченої людини / А.А. Павліченко // Технологія інноваційного пошуку в системі вищої освіти (збірка матеріалів до регіональної науково-методичної конференції, 19 квітня 2002 року). – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – С. 45–47.

9. Рыбалко Е.А. Становление личности / Е.А. Рыбалко // Социальная психология личности: Сб. науч. трудов. – Л.: Знание, 1974. – С. 20–31.

10. Словник української мови / Академічний тлумачний словник / <http://sum.in.ua/s/dosvid> – Т. 2, с. 382.

11. Узнадзе Д.Н. Общее учение об установке / Д.Н. Узнадзе / [под ред. Ш.А. Надиршвили, В.К. Цаава]. – М.: Московский психолого-социальный ин-т, 1997. – 448 с.

12. Фрейджер Р. Личность. Теории, упражнения, эксперименты / Р. Фрейджер, Дж. Фейдимен : [пер. с англ.]. – СПб.: Проим-ЕВРОЗНАК, 2006. – 704 с.

13. Фрейджер Р. Теории личности и личностный рост [4-е изд.] / Р. Фрейджер, Дж. Фейдимен. – М.: Мир, 2004. – 295 с.

14. Фурман А.А. Ціннісно-орієнтаційні чинники особистісного розвитку майбутніх психологів: автореф. дис.... к.психол. н.: 19.00.07 / Анатолій Анатолійович Фурман. – Одеса, 2009. – 20 с.

15. Фурман А.А. Ціннісно-орієнтаційний портрет фахівця-психолога: від моделі до індивідуальних інваріантів // Психологія і суспільство. – 2012. – №1. – С. 118–126.

16. Фурман А.В. Психокультура української ментальності: [2-е наук. вид] / А.В. Фурман. – Тернопіль: НДІ МЕВО, 2011. – 168 с.

17. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб.: Питер, 2009. – 607 с.

18. Холл К. С. Теории личности / К.С. Холл, Г. Линдсей. – М.: Эксмо-Пресс, 1999. – 592 с.

АНОТАЦІЯ

Фурман Анатолій Анатолійович.

Концепт досвіду в індивідуальній психології Альфреда Адлера.

У статті обґрунтовується роль досвідницьких структур особистості у концепціях та епістемах індивідуальної психології А. Адлера, основні постулати якої базуються на прагненні до поглиблення знань про людину як єдину, саморегулятивну систему, котра є інтегральною частиною соціуму. Логіко-змістовий аналіз концепту “досвід” у зв’язку із розумінням базових теоретичних моделей індивідуальної психології (відчуття неповноцінності і компенсації, прагнення до досконалості, стиль життя, соціальний інтерес, творче Я, порядок народження, фікційний фіналізм) дозволив розкрити сутність розвитку здорової особистості, здатної до продуктивної соціальної активності в контекстах поведінки, діяльності, спілкування, вчинання. Це, своєю чергою, породжує почуття єдності та віри в інших, мужність бути недосконалим, людським, емпатичним, оптимістичним та соціально зорієнтованим у повсякденні, що й забезпечує повновагоме самоствердження і самореалізацію особистості в конкретному часопросторі усупереченого індивідуального буття.

Ключові слова: А. Адлер, індивідуальна психологія, досвід, динамічне реагування, суб’єкт життєдіяльності, особистість, повсякдення, самовизначення людини, відчуття неповноцінності, компенсація, жага довершеності, прагнення до досконалості, стиль життя, соціальний інтерес, творче Я, порядок народження, фікційний фіналізм, особистісний досвід, досвідна структура свідомості, словотворення, індивідуальність.

АННОТАЦИЯ

Фурман Анатолий Анатольевич.

Концепт опыта в индивидуальной психологии Альфреда Адлера.

В статье обосновывается роль структур опыта личности в концепциях и эпистемах индивидуальной психологии А. Адлера, основные постулаты которой базируются на стремлении к углублению знаний о человеке как единой, саморегулятивной системе, которая является интегральной частью социума. Логико-содержательный анализ концепта “опыт” в связи с пониманием базисных теоретических моделей индивидуальной психологии (чувство неполноценности и компенсации, стремление к совершенству, стиль

жизни, социальный интерес, творческое Я, порядок рождения, фикционный финализм) позволил раскрыть сущность развития здоровой личности, способной к продуктивной социальной активности в контекстах поведения, деятельности, общения, поступка. Это, в свою очередь, порождает чувство единства и веры в других, мужество быть несовершенным, человечность, эмпатичность, оптимистичность, социально ориентированное поведение в обыденности, что обеспечивает полноценное самоутверждение и самореализацию личности в конкретном времени-пространстве общественно заданного индивидуального бытия.

Ключевые слова: А. Адлер, индивидуальная психология, опыт, субъект жизнедеятельности, личность, обыденность, самоопределение человека, динамическое реагирование, ощущение неполноценности, компенсация, жажда превосходства, стремление к совершенству, стиль жизни, социальный интерес, творческое Я, порядок рождения, фикционный финализм, личностный опыт, опытническая структура сознания, словосозидание, индивидуальность.

ANNOTATION

Furman Anatoliy A.

Concept of Experience in Individual Psychology of Alfred Adler.

In the article the role of experienced structures of a personality in the concepts and epistemes of individual psychology of A. Adler has been substantiated. Logical-contextual analysis of concept “experience” in connection with understanding the basis theoretical models of individual psychology (feeling of inferiority and compensation, striving for perfection, lifestyle, social interest, Self-creative, order of birth) allowed to reveal the essence of development of a healthy personality, able to conduct efficient social activity in the contexts of behavior, action, communication, realization. This, in its turn, gives birth to the feeling of belief in other people, courage to be imperfect, human, empathical, optimistical and socially oriented in everyday routine, which provide complete self-establishment and self-realization in the specific time-space of socialized individual existence.

Key words: A. Adler, individual psychology, experience, dynamical reaction, subject of living, personality, routine, self-determination, sense of inferiority, compensation, striving for perfection, lifestyle, social interest, Self-creative, order of birth, fictional finalism, personal experience, individuality.

Надійшла до редакції 05.02.2012.